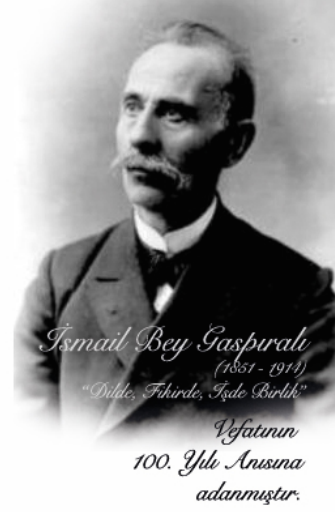




**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi**

İsmail Bey Gaspıralı Özel Sayısı
Cilt 11, Sayı 4 (Aralık 2014), ss. 210-223
DOI: 10.1501/MTAD.11.2014.4.51
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü



İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve *Âlem-i Nisvan* Dergisi

G. Selcan Sağlık Şahin

Ankara Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Türk aydınlanma hareketinin kuşkusuz en önemli isimlerinden biri olan İsmail Bey Gaspıralı'nın bu uğurda yaptığı kıymetli çalışmalarından biri *Tercüman* Gazetesini yayınlamak ise, bir diğeri de Türk kadınına özgür ve eşit kılma yolunda önemli bir safha olan *Âlem-i Nisvan* (Kadınlar Dünyası) dergisinin imtiyaz sahibi olarak yayınlanmasını sağlamaktır. Şüphesiz dönemin Rusya'sı genelinde kadınlara yönelik ilk süreli yayın olan *Âlem-i Nisvan* dergisinin yayınlanmasında İsmail Bey'in iki büyük destekçisi olmuştur. Eşi Zehra Akçurina-Gaspıralı ve kızı Şefika Gaspıralı. İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesinde kadınların sorunlarına yönelik makaleler yayınlamakla birlikte, tamamen Müslüman kadının eğitime ve manevî gelişimine hasredilecek, uzmanlaşmış periyodik bir yayın çıkarmayı planlıyordu. Bu planını uzun uğraşlardan sonra hayata geçirmiş ve o zamanlar (1906) 20 yaşında olan büyük kızı Şefika Hanım yönetiminde *Âlem-i Nisvan* dergisini yayınlamaya muvaffak olmuştur. Bu çalışmada, Türk-Tatar kadınının Ekim devrimi öncesi ve sonrası durumu, İsmail Gaspıralı'nın kadınlara yönelik fikirleri, çalışmaları ve *Âlem-i Nisvan* dergisinin yayınlanma serüveni ele alınmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

İsmail Gaspıralı, Ceditçi düşünce hareketi, *Tercüman* gazetesi, Şefika Gaspıralı, *Âlem-i Nisvan* dergisi.

ABSTRACT

İsmail Bey Gaspıralı, who is undoubtedly one of the most important figures of the Turkish Renaissance, has done valuable service in that context not only by publishing the *Tercuman* newspaper but also by supporting the publication of *Âlem-i Nisvan* (Women's World). İsmail Bey relied on two women, his wife Zehra Akcurina-Gaspıralı and his daughter Sefika Gaspıralı, in the publication of the *Âlem-i Nisvan*, which is the first periodical publication addressing women in the whole of Russia at that time. İsmail Gaspıralı was already writing columns addressing women's problems in the *Tercuman* Journal, yet he was interested in the production of a periodical devoted to the education and moral development of the Muslim women. He

succeeded in this after long struggles and in 1906 he publishes the *Âlem-i Nisvan* under the direction of his then 20-year old elder daughter Sefika. In this study, the position of the Turk-Tatar women before and after the October Revolution, İsmail Gaspiralı's ideas towards women's enlightenment, his works, and the adventure of the publication of the *Âlem-i Nisvan* periodical are investigated.

KEY WORDS

İsmail Gaspiralı, Jadidism movement, the *Tercuman* newspaper, Sefika Gaspiralı, the *Âlem-i Nisvan* journal.

1. Giriş

Geleneksel Türk-Tatar ailesinde ailenin mutlak reisinin "koca" olduğu, kadının ise anne ve eş olarak Batı Avrupa ailelerinin aksine aile üzerinde büyük nüfuza sahip olma imkânından mahrum olduğu, Kırım Türk ailesinde erkek çocukların bile kız çocuklara nazaran, babadan sonra, ailede daha fazla hak sahibi oldukları ifade edilir (Kırimal 1991: 156). Edige Kırimal "1917 İhtilâline Evvel ve Sonra Kırım-Türk Ailesi ile Kadının Durumu" başlıklı yazısında Kırım Türk kadınının Rusya'daki devrimden önce devrin diğer Müslüman kadınları gibi dış dünyadan ve cemiyet hayatından dışlanmış bir vaziyette kapalı bir yaşam tarzı sürdürdüklerinden, 1917 ihtilâline kadar çarşafsız sokağa çıkamadığından, erkeklerle eşit hukukî haklara sahip olmadığından bahseder (1991: 157). Şüphesiz Çarlık Rusya'sında Türk kadını için yaşam erkeklerinkine oranla çok daha ağırdır (Hablemitoğlu 1998:2). Ancak Kırimal'ın ifadelerinden Ekim Devrimini yücelttiği de düşünülmemelidir. Nitekim yazısının ilerleyen sayfalarında Kırimal "Kırım kadınına verilen Sovyet hürriyetinin, eski **Kırım ailesini tahrip** ve **Sovyet tipinde yeni bir aile yaratma** silahından başka bir şey olmadığına açıkça görüldüğünü" ve bütün bunlara rağmen geleneksel aile yaşayışının Kırım'da 1940'lara kadar korunduğunu belirtmiştir (1991: 166). Oysa daha Altın Ordu devrinde (13-15. yy.) ve Kırım Hanlığının ilk zamanlarında (15. yy.) Kırım'daki Türk kadınının hürriyetten önemli ölçüde faydalandığı ve bazı durumlarda Kırım'ın sosyal ve siyasî hayatında rol aldığı da bilinmektedir (Kırimal 1991: 157). Kırım Türklerinde kadının aile içinde ve sosyal-siyasî hayattaki statüsünde görülen değişikliklerin, Kırım Türklerinin Yakın Doğu'nun Müslüman halklarından benimsemiş oldukları dinî âdetler ve aile yaşayış tarzından ileri geldiği düşünülmektedir (Kırimal 1991: 157). İsmail Gaspiralı ise kızların terbiye ve eğitimlerindeki taassubun İslam'dan ziyade tarihte Çinliler ile olan eski münasebetlerden ileri geldiğini söylemiş, Çinlilerin "kadınlara ne akıl gerek, ne ayak" dediklerini belirterek, bu düşünce tarzının yanlışlığını ifade etmiştir.¹

¹ İnci Ertem, "Dedem İsmail Gaspiralı" (<http://www.ismailgaspirali.org/yazilar/iertem.htm>; 02.12.2014).

Bütün bunlarla birlikte, hem Osmanlı topraklarında hem de Çarlık Rusya'sında 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kadınların modern yaşama geçişlerini hızlandıracak faaliyetlerde bulunulmuştur. Osmanlı'da Tanzimat reformları ile birlikte kadınları etkileyen birtakım yenilikçi gelişmeler görülmüştür. Örneğin yeni çıkarılan Arazi Kanunu ile (1856) kız çocukları da veraset hakkına sahip olmuşlardır (Denman 2010: 1). Hukuk alanındaki reformları eğitim alanındaki reformlar takip etmiştir. Tanzimat'a kadar sadece sıbyan mektebine gönderilen kız çocukları için 1842'de Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursları açılmış, 1858'de ilk kız rüştiyesi, 1869'da İstanbul'da ilk kız sanayi okulu açılmıştır. Bu okullarla birlikte kadın öğretmen ihtiyacı doğmuş ve bu ihtiyaca yönelik olarak 1870'te Darü'l-Muallimât (Öğretmen Okulu) açılmıştır (Denman 2010: 1). Çarlık Rusya'sında kadınların/kızların özellikle eğitimi alanındaki gelişmelere örnek olarak ise Rusya'da Ceditçi Düşünce'nin öncü ismi pedagog ve gazeteci Kırımli İsmail Gaspıralı'nın çalışmaları gösterilebilir.

2. İsmail Bey Gaspıralı'nın Türk Kadınına Yönelik Düşünce ve Eserleri

Rusya Türkleri arasında dil, eğitim-öğretim ve dinî meselelerde ıslah hareketinin 19. yüzyılın ikinci yarısı başlarında İdil boyu Türk-Tatar aydınlarından Şihâbeddin Mercanî, Abdülkayyum Nasrî ve Hüseyin Feyizhanî gibi şahsiyetler ile başladığı bilinmektedir (Devlet 2011: 47). Ancak Türk dünyasında İsmail Bey Gaspıralı adı zikredildiğinde akla Ceditçi düşünce hareketi ve Usul-i Cedid okulları ile bu düşüncenin yayılmasında en etkili rolü olan *Tercüman* gazetesi gelir.

Usul-i Cedid hareketinin "ilklerinden" olan İ. Gaspıralı'nın, köklerinden yani ailesinden geldiğini düşündüğümüz kültürlü, görgülü ve modernist yapısı, her zaman umum Rusya Türklüğü nezdinde modernist düşüncenin yayılmasını sağlamıştır. Rusya'da, 1884 yılında Kırım Bahçesaray'da kızlar için açılan ilk Usul-i Cedid okulunun öğretmeni de Gaspıralı'nın kız kardeşi Selime-Pembe Hanım olmuştur (Hablemitoğlu 1998: 75-76). Ekim Devrimi döneminde Kırım'daki Cedid okullarının sayısı 360'ı bulmuş ve bunların yarısına yakını da kızlara özel okullar teşkil etmiştir (Hablemitoğlu 1998: 76). Osmanlı ile benzer şekilde, kızlar için açılan okulların yaygınlaşması, Kırım'da da kadın öğretmen ihtiyacını ortaya çıkarmış, böylece kızlar için yükseköğretimin yolu da açılmıştır.

İ. Gaspıralı'nın aklında her zaman Rusya'daki gayrı-Rus tebaa sıfatıyla Türk toplumlarının millî uyanışının **kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasından** ve **birlikte eğitimden** geçtiği yolunda bir görüş olduğunu, bu eşitlik ve eğitimle ilgili görüşlerini de her platformda hayata geçirdiğini görüyoruz. 10 Nisan 1893'te, 1883'ten itibaren yayınladığı *Tercüman* gazetesinin 10. yıl jübilesini yemekli ve şenlikli bir şekilde kutlama izni alan Gaspıralı ailesi, ziyafete Rusya'nın her yerindeki (erkek) aydınların

yanı sıra eşlerini de davet eder. Ziyafet gecesi ve onu izleyen birkaç gün içinde erkek davetliler bizzat İ. Gaspıralı tarafından, kadın hareketine öncü olarak seçilen aydın eşleri ise Zühre Gaspıralı tarafından bilgilendirilirler. *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi* adlı çalışmalarında Şengül ve Necip Hablemitoğlu bu tarihi; 10 Nisan 1893 tarihini "Rusya'daki Türk Kadın Hareketi"nin başlangıç tarihi, toplantıyı da "ilk gayri resmî kadın toplantısı" olarak adlandırmışlar (1998:5). Daha sonraları İ. Gaspıralı, büyük kızı Şefika Gaspıralı'yı Rusya'daki Türk Kadın Hareketi'nin öncü kadın liderlerinden biri ve aynı zamanda bir gazeteci olarak yetiştirecek, imtiyaz sahibi olarak kurduğu ve 1906 yılında yayın hayatına başlattığı, **Rusya Türkleri arasındaki ilk kadın dergisi olan *Âlem-i Nisvan*'ın müdürü** yapacaktır.

Tarihçi Nadir Devlet, *Unutturulan Türkçü, İslâmcı, Modernist İsmail Gaspıralı* adlı eserinde İ. Gaspıralı'nın eşi Zühre hanım ile 25 yıl evli kaldığını, bu ilk evliliğinden dördü kız, dördü erkek 8 çocuğu olduğunu ve Zühre hanımı 1903 yılında son derece genç bir yaşta (41) kaybettiğini belirterek², kadın haklarını savunan bir kişi olarak bu kadar çok çocuk yapmakla eşini yıprattığı yönünde Gaspıralı'yı eleştirse (2011: 32) de, Gaspıralı'nın kadın sağlığına dair pek çok yazısını okuduğumuzda bu eleştirinin bugünden bakılarak yapılmış bir eleştiri olduğunu söyleyenler de çıkabilir. Zira İsmail Bey Gaspıralı faaliyeti ile Rusya Türklüğü arasında ilk örgütlü kadın hareketinin öncülüğünü de yapmıştır. Gaspıralı, Rusya Türkleri arasında yayınladığı ilk kadın dergisi *Âlem-i Nisvan*'dan önce de *Tercüman* gazetesinin pek çok sayısında kadın haklarını savunan makaleler kaleme almış, kadın okuyucularından gelen yazılara /mektuplara gazetesinin sayfalarında yer vermiştir. *Tercüman*'da yayınlanan "Kadınlar eğitilmeli midir?", "Kadınların Durumu", Müslüman kadının hak sahibi olamama durumunu ele aldığı "Zulüm Nereden Geliyor?", "Şeriat Kız Çocuğuna Okumaya İzin Veriyor mu?", "Müslüman Kadınların Düşmanları", "Kasımovlu Genç Kızların Redaksiyona Başvurusu", "Kız Çocukların Eğitim Süreci", "İslam ve Kadın Hakları", "Kadınların Sorunu Hakkında" adlı makalelerinde kadınlara yönelik problemleri gündeme getirmiştir.³

İ. Gaspıralı, kadınlarla ilgili dönemin önemli haberlerini de gazetesinde paylaşmıştır. Örneğin 29 Eylül 1897 tarihli sayısında *Jensina i meditsina* "Kadın ve Tıp"

² Zühre Hanım'ın vefat ettiği tarih ve yaşı ile ilgili Nadir Devlet'in vermiş olduğu bilgiler Yavuz Akpınar, Bayram Orak ve Nazım Muradov tarafından yayına hazırlanan *İsmail Gaspıralı (Seçilmiş Eserleri 1)* adlı çalışmadakilerle aynı olmakla birlikte (bkz. Akpınar vd. 2014: 35), Gaspıralı'nın torunlarından İnci Ertem, Mart 1991'de Akmesic'te yaptığı bir konuşmada Zühre hanım ile İ. Gaspıralı'nın 18 yıl evli kaldıklarını ve *Tercüman*'ın basıldığı matbaanın kurulabilmesi için mücevherlerini satan, *Tercüman* matbaasında da bizzat çalışan Zühre hanımın 36 yaşında rahmetli olduğunu söylemiştir ("Dedem İsmail Gaspıralı" <http://www.ismailgaspıralı.org/yazilar/iertem.htm>; 02.12.2014).

³ Çubukçiyeva, Lenara, *Jenskiy vopros na stranitsah jurnala "Aleml Nisvan"*, <http://islamisemya.com/istoriya/istoriya-islama>; 04.07.2014).

başlıklı yazıda kadınlar için St. Petersburg'da Yüksek Tıp Okulu açılacağını duyuran *Tercüman*'da, bu haberi ilk aldıklarında "kadın doktorlara diğer uluslardan ziyade kendilerinin ihtiyaç duyduklarını ve yeni açılacak okulun öğrencileri arasında bir tane bile Müslüman kadını olmayacağından endişelendiklerini" belirtmiş ve Kırım'ın önde gelen Mirza ailelerinden birine mensup Zeynep Hanım Bulgarkova'nın bahsi geçen okula kabul edildiğini öğrendikleri zaman ise "Artık Kırım Müslümanlarının da kendi toplumundan bir (kadın) doktoru olacağına dair ümidimiz var, bu büyük bir gelişmedir" diyerek, Zeynep Hanım Bulgarkova'ya sağlık-sıhhat ve okulunda başarı dileklerini sunmuşlardır (Asan-oğlu Kerim 1999: 78-79).

Tercüman'da bir yandan da kız çocuklarının eğitimleriyle ilgili olumlu gelişmelerin haberleri okuyucuyla paylaşılmıştır. 6 Mart 1906 tarihli *Tercüman*'dan:

Eni kız mektebi. Alupka kırayesinde gençlerden Asan Sabri (Ayvazov) efendi ve Abdulrahman İbrahimov ve muallim Yahya Naci (Bayburtlı) efendilerin gayretile müsülman kız çocuklarına mahsus 'El işi mektebi' tesis olunmuş ve mektebe Fatime Aliye hanım Ayvazova ve Rakiye hanım muallime tayin olunmuşlar. (Asan-oğlu Kerim 1999: 142-143)

"Kızlarımızın terbiye ve talimi hem şer'an hem aklen lâzımdır. Aksi takdirde milletin terakkisi mümkün değildir" diyen İ. Gaspıralı, bu amaca hizmet için 1895'te *Arslan Kız*⁴ ve 1897'de *Çoban Kız*'ı yazar (Gündüz 2001: 540). Doğu Türkistan'ın Kaşgar bölgesi Üçturfan şehrinin Çinliler ve Kalmuklar tarafından kuşatılması üzerine, Kaşgar'dan yardım eli bekleyen Üçturfanlıların millî bir hikâyesi tarzında yazılmış olan *Arslan Kız*'ın konusunu, Yavuz Akpınar şöyle özetlemiştir:

Kuşatma altındaki Üçturfan şehrinin ileri gelenleri Şeyh İzzet Ata'nın evinde toplanıp bir çare düşünürler. Meclistekilerin birçoğu teslim olmanın münasip olacağı fikrindedir. Aslında Çinliler, ileri gelen bazı kimseleri kandırmuşlardır. Meclistekiler ümitsizce teslim olmayı veya Kaşgar'a bir haberci göndermeyi tartışırken Şeyh İzzet Ata'nın bir erkek gibi yetiştirilmiş, medrese tahsili görmüş cesur ve güzel kızı Gülcemal, erkek kıyafeti içinde meclise gelir, hararetle konuşmasıyla meclistekilere güç verir ve gönüllü olarak Kaşgar'a gitmeye karar verdiğini açıklar. Nitekim gizlice kuşatmadan kurtulmayı ve Kaşgar'a varıp, orada Çinliler tarafından satın alınmış bazı kişileri ifşa etmeyi ve Çinlilerle savaşmak için hazırlıklar yapan Hokantlı Yakup Bey'in adamlarıyla alaka kurmayı ve onların da yardımı ile şehri Çin istilasından kurtarmayı başarır. (Akpınar v.d. 2014: 77)

Arslan Kız hikâyesinde "at binmeye, ok ve tüfeng atmaya alışıp, mahire olmuş, uçar

⁴ Yavuz Akpınar, *Arslan Kız*'ın ilk olarak 1893'te *Tercüman*'ın 12-24. sayılarında ve devamının 1894'te "Zamime-i Tercüman" kısmında yayınlandığını belirtir. İkinci kere yayınlanışı 1 Ekim 1895'ten itibaren *İlave-i Tercüman*'da 36-42. sayılar arasında gerçekleşmiştir (Akpınar 2014: 76).

kuşu urup düşürdüğü görülen" Gülcemal karakteri ile Gaspıralı, Türk kadınının gerektiğinde kendisine layık görülen görevlerden kat be kat fazlasını yerine getirebileceğini ve bunda da ayıplanacak bir durum olmadığını gözler önüne serer:

Gülcemal cemaate hitap edip: -Ey Müslümanlar, ayıp buyurmayınız; bila-ruhsat meclis-i âlâya girdim; belki bana aşhanede kazan başında bulunmak tiyüşlüdür. Ben ise kan ve kılıç meclisine girdim. Lakin bu günler âdi sıra günlerden değil; belki bizim mahşerimizdir – dedi (Akpınar v.d. 2014: 375).

İ. Gaspıralı'nın 10 Ağustos 1890'da *Tercüman*'ın 28. sayısında yayınlamaya başladığı ve 2 Temmuz 1891'de tamamladığı *Kadınlar Ülkesi*, Molla Abbas Fransevî takma adıyla kaleme aldığı *Frenğistan Mektupları*, *Darırrahat Müslümanları* ve *Sudan Müslümanları* romanlarının devamı niteliğindedir. Bu romanlarda Gaspıralı'nın yarattığı Molla Abbas karakterinin Avrupa ve Afrika seyahatleri ve buralarda başından geçenler konu alınmıştır. Molla Abbas karakterinin yolu *Kadınlar Ülkesi*'nde öyle bir ülkeye düşmüştür ki, burada kadınlar erkeklerin haklarına sahip, erkekler ise çocuk bakmak, temizlik yapmak, sokakta kapalı gezinmekle yükümlüdür:

Bu acayip ülkede er kişiler heman bizim kadınlar hâlinde olduklarını burungu mektuplarımda yazmış idim. Şöyle ki balayı doğurduktan son bakmaya er kişiye veriyorlar. Her bir kadının iki-üç esir kocası olduğundan biri bala bakmak, biri aş pişirip sığır savmak, üçüncüsü ip eşip öreke çevirip, esvap dikmek ile meşguldür. Bala aç olsa anasına verip emizip, gene er kişi alıp gidip bakmaktadır.

Kadınlar ise bizim çiğitler makamında olup ok atmak, güreşmek gibi şeyler ile vakit geçirip yaş çiğitleri bizim kızlar makamında oynatıp, şarkılar söyleyip temaşa etmekte. Cümle işler ve hükümet hep kadın-kız elindedir. Er kişilerin betleri örtülü, bizim kadınlar gibi yurt içinde işlerler. Kartları kara ve ağır işlere koyulup, yaş çiğitler pek nazlı ve rağbetli tutulur. (Akpınar vd. 2014: 331-332)

Türk kadınının o yıllardaki mevcut durumuna dikkati çekmek için bundan daha güzel bir kurgu yapılamaz. *Kadınlar Ülkesi*'nde iltifat kadınlara değil, erkeklere edilir. Burada erkekler utangaç ve çekingen olup, Gaspıralı'nın ifadesi ile *betlerini yapıp turmalıdırlar* "yüzlerini kapatmalıdırlar". *Kadınlar Ülkesi*'nde erkek hizmetçiler yüzleri pudralı, yanakları allıklı, gözleri sürmeli, bıyıkları yağlı tasvir edilir (Akpınar vd. 2014: 328).

İ. Gaspıralı, 1903 yılında yayınlanan ve "*Her haneye bir kadın nasıl lâzımdır, her kadına ilim şöylece lâzımdır*" diyerek başladığı *Kadınlar* adlı denemesinde, kadınları "*âlem-i insaniyetin yarısı*", "*yarım dünya*"⁵ olarak adlandırır (Akpınar 2008: 287).

⁵ İsmail Gaspıralı'nın bu ifadesi günümüzde âdeta sloganlaşmıştır. Bkz. Ahmet Vehbi Ecer (2012) *Tarihte Lider Kadınlar ve Fatma Bacı: "Toplumun yarısını oluşturan kadınlarımız..."* s. 13; *İnsanlığın Ana Yarısı Kadın*, E-kitap, Editörler: Ahmet Belce, Hüsrev Hatemi, Ekrem Ataer. 100

“Biz kadımız, bizde ne iş, ne ehemmiyet vardır’ deyü hata etmeniz” (Akpınar 2008: 288) diyerek kadınları uyarır ve kadınların insanlık için önemini şu sözlerle gözler önüne serer:

İnsanları doğuran, doğurduktan sonra asrayan (büyütüp, besleyen), bir hayli asradıktan sonra dil bildiren, dil bildirmek ile beraber terbiye veren, dinden, ilimden, kemalâttan (olgunluktan) haber veren sizlersiz (Akpınar 2008: 288).

Yine aynı eserinde İ. Gaspıralı “Kadınların Baş Vazifeleri” başlığı altında *dişi insanlar* olarak adlandırdığı kadınların üç büyük vazifesinden bahseder. Bunlar:

Biri kadınlık, biri validelik ve biri refikalıktır (eşliktir). Fakat erlerin de böylece üç vazifesi vardır: biri kocalık, biri atalık ve biri refiklik.

Dişi bir insan bir er ile birleşir, ana zevce, yani kadın olur. Bu halde kocasının keyfine, rahatına, aşına, suyuna, giyimine bakar. Getirdiğini pişirir ve beraber yerler. Getirdiğini diker ve beraber giyip kullanırlar. Er kişi ekser halde hariçte (dışarıda) çalışır, hanesinin rızkını arar, bulur. Kadını, bunları idare eder, hıfz olunacağını hıfz eder. Bundan böyle, er kişi için haricen talep ve kesb ilmi (dışarıda ne isteyeceği ve neyi nasıl kazanacağına ait bilgiler) bilmesi lâzım olduğu gibi kadın kişi de hane içinde bulduğu erzak ve eşyayı hüsn-ü istimâl (güzel kullanma) ve hoş kullanmak ilmini bilmelidir. Çalışmaya bilmeyen ya da (veya) istemeyen er kişi erlikten tüştüğü (çıktığı) gibi hane ve yurt (ev) bakmak bilmeyen kadın kadınlıktan tüşer.

Kocasıyla güzel yaşamak isteyen kadın; muhabbet, sabır ve nezâket yolundan ayrılmamalı; söz dinlemeli; daim temiz bulunmaya sa’y etmeli (gayret etmeli); kocasının getirdiğine kani ve razı olmalı; kocanın elinden geldiğinden ziyadesini talep etmemeli; kocayı utandırmamalı. Her vakit gönlünü almaya hazır bulunmalı.

Gaspıralı’nın yukarıda olduğu gibi aktardığımız düşünceleri, günümüzde feminist ideolojiye sahip olanlar tarafından şüphesiz hiç hoş karşılanmayacaktır. Ancak her fikri ait olduğu dönemi ve o dönemin şartlarını göz önünde tutarak değerlendirmek gerekir. Gaspıralı kadınlarla birlikte erkeklere de görevler yüklemekte, zamanına yerleşen ileri esaslar bağlamında kadınların statüsünün değişmesi gerektiğini savunmaktadır. *Kadınlar* adlı denemenin kendine özgü bir devamı olarak İ. Gaspıralı “Kadınlar Eğitilmeli midir?” adlı makalesini kaleme almıştır. Müslüman kadınların aydınlanması işini gereksiz, hatta günah sayan okuyucularla tartışmaya giren Gaspıralı, kadın ne kadar eğitilmiş olursa, bir kız evlat, abla, eş ve anne olarak topluma o kadar yararlı olacağını belirtmiştir. O, “*Hepimizin kadından doğduğumuzu, kadının ellerinde yetiştiğimizi ve konuşmaya başladığımızı, kadımla birlikte çalıştığımızı, nihayet annelerden sonra eşler ile yine bir kadının yanında öldüğümüzü*”

yıl önce Gaspıralı’nın kullandığı ve büyük mânâlar içeren bu ifade, bugün pek çok yayında kullanılmaktadır.

sadece bir düşünelim! Onları hayvanlar gibi, cahil bırakmak günahıdır" diye yazmıştır.⁶

İ. Gaspıralı sadece *Tercüman*'da değil devrinin önde gelen diğer süreli yayınlarında da fikirlerini beyan etmiştir. Keskin mizahı ile İslam ve Türk dünyasının *Molla Nasreddin* dergisinde çıkan bir yazısında kendi halkını seven ve ona parlak bir gelecek dileyen herkesin kadınların eğitilmesi, aydınlatılması, özgür ve bağımsız olmaları ve gelebilecekleri en üst seviyeye gelebilmeleri için gerekli olan fırsatları ve ortamı yaratmak için kafa yorması ve çözüm üretmesi gerektiğini belirtmiştir (Akçalı 2003:8).

3. Şefika Gaspıralı ve *Âlem-i Nisvan* Dergisi

Şefika Gaspıralı, 20. yy. başlarında Rusya'daki Türk Kadın Hareketi'nin öncüsü, Rusya Türkleri arasındaki ilk kadın dergisi *Âlem-i Nisvan*'ın editörü, gazeteci, eğitimci, politikacı ve reformcu olarak nitelendirilen İsmail Gaspıralı'nın büyük kızı ve yardımcısı, 1912 yılında Gence Belediye Başkanı ve daha sonraları Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin başbakanlarından Nasip Yusufbeyli'nin eşi, Kırım Türk Cumhuriyeti'nde Kurultay Başkanlık Divanı Üyesi, iki dönem milletvekili ve anaokulları eğitimcisi olarak tanımlanır (Hablemitoğlu 1998: XI).

5-6 yaşlarındayken babasının kendisine *Hoca-i Sübyan* kitabını verdiği Şefika Gaspıralı, bir ay kadar bu kitap üzerinde çalıştıktan sonra Kırım'da açılan ve öğretmenliğini bizzat Şefika Hanım'ın halası Selime-Pembe Hanımın yaptığı ilk Usul-i Cedid okuluna gider. Usul-i Cedid okulunda bir sene okuyan Şefika Hanım için daha sonraları eve Polonyalı bir "Rusça muallimesi" de alınmış (Hablemitoğlu 1998: 20), kısacası Şefika Hanım Gaspıralı iyi bir eğitim görmüştür.

Şefika Gaspıralı'nın çocukluk yıllarının, evlerinin avlusundaki *Tercüman* matbaasında gazete katlayıp, pul yapıştırıp, adres yazmakla ve hep babası İ. Gaspıralı'nın yanında onu izleyerek geçtiği belirtilir (Hablemitoğlu 1998: 26). Gençlik yıllarında da *Tercüman* müstemilatı içinde babasının yazılarını tashih eden, çeviriler yapan Şefika Gaspıralı'nın kadınlara ait kaleme aldığı ilk makalesi de 1903'te *Tercüman*'da yayınlanır (Hablemitoğlu 1998: 35-36).

Kız çocuklarının eğitilmesi konusunda hassasiyet gösteren İ. Gaspıralı elbette kendi kızlarının eğitimleri için de hassasiyet göstermiş, onların ve bütün Türk kadınının geleceği için *Tercüman*'da ve *Tercüman* dışında gerçekleştirdiği faaliyetleri yeterli bulmamış; nihayet, bu davayı matbuat yoluyla bizzat kadınlara bildirmek bir kadın dergisi oluşturmak için kolları sıvamıştır.

Lenara Çubukçiyeva, Tataristan Devlet Arşivlerini başvurarak yazdığı "*Âlem-i*

⁶ Çubukçiyeva, Lenara, *Jenskiy vopros na stranitsah jurnala "Aleml Nisoan"*, <http://islamisemya.com/istoriya/istoriya-islama; 04.07.2014>

Nisvan Dergisinin Sayfalarında Kadın Meselesi”⁷ başlıklı makalesinde Rusya Türkleri arasında bir kadın dergisinin yayınlaması uğrunda üç deneme yapıldığını ifade eder ve derginin yayınlama izninin alınma süreci hakkında şu bilgileri verir:

...Birincisine Gaspıralı'nın eşiyle birlikte 1887 yılında girişilmişti. İ. Gaspıralı dört yıl sonra Rusya İçişleri Bakanı İ. N. Durnovo'ya "Tercüman" gazetesine ayda iki defa Tatar dilinde "Kadın" adıyla ekin çıkarılmasına izin verilmesi hakkında dilekçeyle başvurur. İçişleri Bakanlığı İ. Gaspıralı'ya cevap vermeden önce sansür uzmanı Prof. V. D. Smirnov'a açıklama için başvurdu. Sonuca göre, **ikinci bir Tatar gazetesinin** yayınlanmasına gerek görülmedi. 1905'de sansürün ortadan kaldırılması ve yasaların liberalleşmesi şartlarında derginin ana dilinde yayınlama imkânı doğdu. İ. Gaspıralı bu şansı kaçıramazdı. O, aynı yılın 11 Temmuzunda İçişleri Bakanlığına sansürün izin vermesiyle kendi editörlüğü altında Tatar dilinde "Âlem-i Nisvan" (Kadın Dünyası) haftalık dergisinin çıkarılması izni hakkında dilekçeyle başvurdu. Dilekçeye "Âlem-i Nisvan" dergisinin programı da ilave edilmişti: 1. Kadınların haklarını, sorumluluklarını, emeklerini ve eğitimlerini ilgilendiren hükümet kararları ve yasalar; 2. Ev işlerini yürütme, ev ve çocuk hijyeni ve terbiyesi ile ilgili uygulamalı bilgiler; 3. Ev emeği: açıklamalı resim ve çizimlerle el işleri dikiş, kilim dokumacılığı ve ipek işleri; 4. Temel bilgiler, hikâyeler, uzun hikâyeler (povestler), röportajlar, seyahatler, şiirler, mektuplar, okuyucuların soruları ve yayın kurulunun cevapları; 5. Karışık: buluşlar, icatlar ve bilimsel haberler; 6. Duyurular.

3 Kasım 1905'te *Âlem-i Nisvan* dergisi İç İşleri Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. 21 Ekim (Ekim) 1905 tarihli *Tercüman*'da "Jenskiy Mir" başlığı altında *Âlem-i Nisvan* dergisinin yayınlanacağı haberi Rusça olarak yer alır (Asan-oğlu Kerim 1999:135-136).

1905 yılında derginin örnek sayısı "numune olarak" ifadesiyle yayınlanır (Resim 1). 13 Ocak 1906 tarihli *Tercüman*'da ise derginin planlanan yayın programı hakkında bilgi veren reklam makalesi yayınlanır. Burada, derginin imtiyaz sahibinin İ. Gaspıralı, müdiresinin (yayın başkanı ve büro sorumlusunun) ise onun çok iyi eğitilmiş, mükemmel Rusça ve yaygın işlerinin inceliklerini bilen kızı Şefika Gaspıralı olacağı belirtilmiştir:

Âlem-i Nisvan (Hanımlar Dünyası). Hanımlara mahsus aftalık Edebiy ve fenniy mecmuadır. Kelen sene başından neşirini murat ittiğimiz bu mecmuanın münderidcesi işbu bablardan ibarettir:

Hanımlara mahsus devlet nizamları ve Şeria hukukları.

Hane idaresine, evlat terbiyesine ve yurt tabibliğine dair malumat ve haberler.

Hane işleri: tikiş ve nağış ve saire lazım olan resim ve şekilleri ile.

⁷ Çubukçiyeva, Lenara, *Jenskiy vopros na stranitsah jurnala "Aleml Nisvan"*, <http://islamisemya.com/istoriya/istoriya-islama;04.07.2014>

Bizde ve sair milletlerde hanımların alı (hali) ve maiyeti, ilm ve edebiyatta, ömür ve siyasette meşhure olan hanımların tercime-i alı ve resimleri.

Mukaddemat fünün. Usul ahlak, ikaye (hikâye), şiir, tarih ve seyahat, lazım kelen resimler ile.

Sahip-ımtiyaz İ. Gaspirinskiy. Müdire: Şefika İsmail kızı." (Asan-oğlu Kerim 1999:138)

Çeşitli konularda taş baskı resimlerin de yayınlandığı 8 sayfalık dergi, haftalık veya on beş günde bir yayınlanır (Devlet 2011: 94).



Resim 1: Örnek sayı (Kaynak: Anna Sukhodolova, 2013, prezi.com/xswprcj-rh_z/sefika-gaspral/)



Resim 2: Yıl: 1906 No: 4

(Kaynak: Anna Sukhodolova, 2013, prezi.com/xswprcj-rh_z/sefika-gaspral/)

Birinci sayısı 3 Mart 1906'da yayınlanan *Âlem-i Nisvan* dergisinde planlanan yayın programı hayata geçirilir. Örneğin "yurt tabibliğine dair malumat" olarak, çeşitli sayılarda "Doğururken Temizlik" başlıklı bir dizi makale yayınlanır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin başkanlarından Besim Ömer Paşa'nın tıbbî kitabından alıntılar yapılarak, o dönemlerde Rusya'daki Türk tebaa içinde %80'lere varmış olan bebek ölümlerinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Hablemitoğlu, 1998: 38).

Kız çocuklarının eğitimleri için açılan okulların haberleri *Âlem-i Nisvan* sayfalarından hiç eksik olmayan haberlerdir. Bunların dışında 12 Şubat 1907'de çıkan 3. Sayıda "Serbest-i Tezvic" (Serbest Evlilik) adlı makalede Rusya'da evlilik hukuku konusundaki gelişmeler ele alınmış (Devlet 2011: 95); 23 Şubat 1907 tarihli 4. Sayıda

“Fransa’da Kaç Yaşında İzdivaç Ediyorlar?” başlıklı bir yazıda Türkistan ve Kafkasya’daki **kalın** (başlık parası) âdeti sebebiyle küçük yaşlardaki kız çocuklarının yaşlı ve zengin erkeklere âdeti satılmaları gibi din ve insanlık dışı uygulamalar gündeme getirilip, halk bu konularda bilgilendirilmeye çalışılmıştır (Hablemitoğlu 1998: 40). Dönemin kanayan diğer bir toplumsal yarası olarak, Türk erkeklerin giderek artan bir oranda Rus kızları ile evlenmeleri meselesi de *Âlem-i Nisvan* sayfalarına taşınmıştır (Hablemitoğlu 1998: 40).

Âlem-i Nisvan’da roman, hikâye, şiir gibi edebî türler de yayınlanmaktaydı. Derginin 1907 yılında çıkan 3. ve 6. sayılarında İ. Gaspıralı’nın küçük kızı Nigâr Hanıma ait “Neredesin?” ve “Gönlüm ne ister?” adlı şiirlere de rastlanmaktadır (Devlet 2011: 96).

Kazan, Türkistan, Kırım Müslüman kadınları *Âlem-i Nisvan* aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurmuşlar, okurlardan dergiye gelen mektuplar “İdareye Mektuplar” başlığı altında yayınlanmış ve Şefika Gaspıralı da mektuplara “İdareden” başlığı altında cevap vermiştir.

Türkiye’deki yayınlarda *Âlem-i Nisvan* dergisinin 1906-1910 yılları arasında yayınlandığı belirtilmektedir (Bkz. Devlet 2011: 94). 20 yıl arşivlerde *Tercüman*’ı inceleyen Kırımlı araştırmacı Seitgazi Gafarov’un tespitlerine göre ise dergi son olarak 1911 yılında yayınlanmıştır.⁸ *Âlem-i Nisvan* dergisinin son sayısında Şefika Gaspıralı, “*Tercüman*” gazetesini rahat ettirmek için derginin yayınının durdurulmasına karar verildi” diye yazar.⁹ Rus hükümetinin gazete üzerindeki doğrudan veya dolaylı baskısının arttığı anlaşılmaktadır. 1910 yılında 10 sayısı, 1911 yılında sadece 3 sayısı çıkan dergiyi Şefika Gaspıralı 1917’de yeniden canlandırmayı planlarken, Ekim Devrimi yüzünden bu amacına ulaşamamıştır.¹⁰ Kendisi de çocuklarıyla birlikte 1921 yılında Türkiye’ye gelmiştir (Hablemitoğlu 1998: 288).

4. Sonuç

1911’de *Âlem-i Nisvan* kendi yayın hayatını durdurur ve 20 yıl boyunca Kırım topraklarında bir tane bile süreli kadın dergisi yayınlanmaz. 1913 yılında Kazan’da *Süyün Bike*¹¹ dergisi (Devlet 2011: 94) ve 1932’de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist

⁸ Anna Sukhodolova (2013), *Şefika Gaspıralı ve Kadın Dergisi Âlem-i Nisvan*, prezi.com/xswprcj-rh_z/sefika-gaspral/, 02.12.2014.

⁹ Lenara, Çubukçiyeva, *Jenskiy vopros na stranitsah jurnala “Aleml Nisvan”*, <http://islamismeya.com/istoriya/istoriya-islama;04.07.2014>

¹⁰ Anna Sukhodolova, aynı yer.

¹¹ Dergi adını 16.yy.’da Kazan Hanlığı’nın başında bulunan Süyün/Süyen Bike Hatun’dan almıştır. Süyün/Süyen Bike Hatun’un en zorlu yıllarda Hanlığın başında olmasının, bizlere Tatar/Türk kadınının tarihteki önemli rolünü göstermeye yeteceği kanaatindeyiz.

Cumhuriyeti'nde *Qadmlıq Sotsializm Yolunda* (Kadınlar Sosyalizm Yolunda) dergisi ortaya çıkar. Aynı dergi 1936'dan 1941'e kadar, kolhoz kadınlarına yönelik olarak *Sovetskaya Jenşına* (Sovyet Kadını) adı altında yayınlanır¹².

Âlem-i Nisvan dergisinin ortaya çıkışı ve sayfalarında yayınlanan materyaller Avrupa basını tarafından merakla takip edilmiş ve benimsenmiştir. *Âlem-i Nisvan* örnekleri günümüzde Ukrayna, Rusya ve Türkiye'deki kütüphanelerde muhafaza edilmektedir. Derginin popülerliğini ve geniş bir coğrafyaya yayıldığı gerçeğini, birkaç sayısının Fransa'da Paris kütüphanesinde bulunması da ispatlamaktadır¹³.

Âlem-i Nisvan sadece Avrupa'yı değil dönemin Osmanlı Devletini de etkilemiştir. Esasen Osmanlı döneminde ülkemizde yayınlanan ilk kadın dergisi 1868 yılında yayınlanmaya başlanan *Terakki* gazetesinin eki olarak çıkan *Muhadderât* (1875) dergisidir. Onu *Âyine* (1875), *Âile* (1880), *İnsâniyet* (1883), *Hanımlar* (1883) dergileri takip etmiştir (Denman 2010:2). Osmanlı'da bizzat **kadınlar tarafından çıkarılan** ilk dergi ise 1886 yılında yayınlanan *Şükûfezâr* dergisidir (Oğuz 2009:180). Onu da *Miürüvvet* (1888), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Hanımlara Mahsus Ma'lumat* (1895) takip eder (Denman 2010:2). Bunlardan en uzun ömürlüsü 13 yıl boyunca çıkan *Hanımlara Mahsus Gazete*'dir (1895-1908) (Denman 2010:2). *Âlem-i Nisvan*'ın kapanmasından sonra ülkemizde de benzer adlı kadın dergileri yayınlanmıştır: *Kadınlar Dünyası* (1913), *Kadınlar Âlemi* (1914) gibi (Denman 2010:2). Ülkemizde *Âlem-i Nisvan*'ın etkisiyle olsa gerek, birtakım başka yayınların da yapıldığını görüyoruz. Örneğin 28 Mart 1910'da İstanbul'da yayınlanan Halil Hamid'in *İslâmiyette Feminizm yahut Âlem-i Nisvanda Müsavatnâme* adlı eserinde, İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin benzer ifadelerle (*cemiyyeti beşeriyenin kısmı azâmını teşkil eden kadımlar...*) paylaşıldığını görmekteyiz.

Sonuç olarak başında bizzat bir kadının; Şefika Gaspıralı'nın bulunduğu kadın dergisi olarak *Âlem-i Nisvan*, günümüzdeki modern kadın dergileri gibi kadınları tüketime teşvik etmek yerine, dönemin kadınlarını bilinçlendirme, kadınların sorunlarını dile getirip, bunlara çözüm önerileri sunma işlevini üstlenmiş; dönemin Türk kadınının içinde bulunduğu şartlar da bunu gerektirmiştir.

Kaynaklar

AKÇALI Pınar (2003) Türk Kimliğinin İki Öncü İsmi: İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp, *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları- Bildiriler*, Yayına Hazırlayan: H. Dündar Akarca, Ankara: Türksoy Yayınları, 2-18.

¹²Lenara Çubukçiyeva, *Jenskiy vopros na stranitsah jurnala "Aleml Nisvan"*, <http://islamismemya.com/istoriya/istoriya-islama; 04.07.2014>

¹³ Lenara Çubukçiyeva, aynı yer.

- AKPINAR Yavuz (2008) *İsmail Gaspralı Seçilmiş Eserleri II: Fikrî Eserleri*, İstanbul: Ötüken.
- AKPINAR Yavuz-Bayram Orak, Nazım Muradov (2014), *İsmail Gaspralı Seçilmiş Eserleri I: Roman ve Hikâyeleri*, 4. Baskı, İstanbul: Ötüken.
- ÇUBUKÇIYEVA, Lenara "Jenskiy vopros na stranitsah jurnala "Aleml Nisvan" (Âlem-i Nisvan Dergisinin Sayfalarında Kadın Meselesi), <http://islamisemya.com/istoriya/istoriya-islama>; İlk yayın tarihi: 27.11.2013; Erişim tarihi: 04.07.2014.
- DENMAN Fatma Kılıç (2010) *Yeni Harflerle Kadın, II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi (1908-1909)*, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını.
- DEVLET Nadir (2011) *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspralı*, İstanbul: Başlık.
- ERTEM, İnci. "Dedem İsmail Gaspralı" (<http://www.ismailgasprali.org/yazilar/iertem.htm>; 02.12.2014).
- GÜNDÜZ Neclâ Yalçiner (2001) Gaspralı İsmail Bey ve Dilde Birlik, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, *Gaspralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Sayısı*, Sayı:12/1 (Güz), 537-541.
- HABLEMİTOĞLU Şengül-Necip (1998) *Şefika Gaspralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.
- HAMİD Halil (1910) *İslâmiyette Femizm yahut Âlem-i Nisvanda Müsavatnâme*, İstanbul.
- KERİM İsmail Asan-oğlu (1999) *Gasprinskiynin "Canlı" Tarihi 1883-1914*, Akmesic: Tarpan.
- KIRIMA Edige (1991), 1917 İhtilâlinden Evvel ve Sonra Kırım-Türk Ailesi ile Kadının Durumu, *Aile Yazıları I*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yay., 155-167.
- OĞUZ Yaktıl Gürsel (Editör)(2009) *Toplumsal Yaşamda Kadın*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yay.
- SUKHODOLOVA Anna, *Şefika Gaspralı ve Kadın Dergisi Âlem-i Nisvan*, prezi.com/xswprcj-rh_z/sefika-gaspral/, İlk yayın tarihi: 06.05.2013; Erişim tarihi: 02.12.2014.

G. Selcan Sağlık Şahin

Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

Adres: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 06100 Sıhhiye /Ankara – TÜRKİYE

E-posta: saglik@ankara.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 3 Ocak 2015

Yayına kabul edildiği tarih: 11 Şubat 2015

E-yayın tarihi: 19 Mayıs 2015

Çıktı sayfa sayısı: 14

Kaynak sayısı: 14